

TOPLUMSAL İLERLEMENİN VE TARİHİN SONU: KUTSALA DÖNÜŞ

THE END of SOCIAL PROGRESS AND THE HISTORY: RETURN TO THE SACRED

Prof. Dr. Ertan Eğribel

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Özet: Modern Batılı bilim anlayışı bir ilerleme modeli üzerine kuruludur. Sosyolojik teoride de anlatımını bulan ilerleme inancı, bütün toplumlar için zorunlu bir süreç olarak bir toplumsal değişme perspektifini ortaya koyar. Günümüzde ise modern toplumsal teoriye yönelik eleştiriler göze çarpmaktadır. Üretim/iktisada/endüstriye/bilime dayalı toplumsal ilerleme ve tarih anlayışı gözden düşmüştür. Bunun yerine, toplumsal ilerlemeyi reddeden, mevcut toplumsal düzen içinde farklılıkları mutlaklaştıran “kutsala dönüş” görüşü öne çıkmıştır. Bu çalışma, Batı’daki bu tavır değişikliğini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlerleme, toplumsal değişme, kutsala dönüş, toplumsal farklılaşma.

Abstract: Modern Western concept of science is based on a progress model. The belief of progress which determines its description in sociological theory, manifests a perspective of social change for all societies as an essential process. Nowadays, the critics against modern social theory are in evidence. A social progress and a historical concept depending on production / economics / industry / science has fallen into disrepute. Instead, the view of “return to the sacred”, which refuses social development, and absolutizes the distinctions in the existing social order, has become prominent. This study discusses this change of attitude in West.

Key Words: Progress, social change, return to the sacred, social differentiation.

Genelde modern bilim anlayışı, özelde modern toplumsal teori belli bir toplumsal ilerleme/değişme modeli üzerine kuruludur. Açıklama, toplumların tarıma dayalı geleneksel toplum yapısından modern endüstri/şehir toplum yapısına doğru evrildiği biçimindedir. Mevcut sistem böyle tanımlanmakta, sorunlar, sorunların çözümü de bu düzeyde ele alınmaktadır. Bu görüşün bilim düzeyinde aktarılması ve dünya görüşü olarak yaygınlaştırılması sosyoloji ve Marxist kuramlar aracılığıyla. Bütün toplumlar için kaçınılmaz, zorunlu bir süreç olan bu toplumsal değişme anlayışında Batı dışı toplumların gelişmesi yolunda engeller geleneksel toplum yapısıyla tanımlanırken, ilerleme ve değişimin yönü dışsal dinamiklerle tanımlanmıştır. Günümüzde modern toplumsal teori içinde kabul gören üretime/iktisada dayalı toplumsal ilerleme ve tarih anlayışı gözden düşmüştür. Bunun yerine önerilen, mevcut düzen içinde farklılıkları mutlaklaştıran "kutsala dönüş" görüşüdür. Biz bu çalışmada Batı'da ortaya çıkan bu tavır değişikliğini ele alacağız. Bu değişiklik sadece siyaset açısından değil, sosyolojinin bilim kimliğiyle, bilimin işlevi, toplum içindeki yeri ve rolüyle de ilgili bir konudur. Sosyolojinin XIX. yüzyılda Batı'da bir bilim olarak ortaya çıkışı toplumsal ilerleme, toplumsal değişme, toplumsal örgütlenme gibi kavramlarla yakından ilişkilidir. Sosyoloji bu yönüyle modern bilim yöntemini ve tarih anlayışını da etkilemiştir. Günümüz tartışmalarının sosyoloji ve modern bilim açısından böyle bir yönü vardır. İlerlemeye dayalı tarih ve toplumsal değişme anlayışı yerine konulan kutsala dönüş önerisi öncelikle yöntem/dünya görüşü düzeyinde bir tavır değişikliğini (olumsuzlamayı) göstermektedir. Bu nedenle konu ile ilgili tartışmayı bu yönüyle, yöntem/tarih anlayışı temelinde yürütmek gerekmektedir.

XIX. yüzyılda toplum olayları önünde ortaya çıkan tutum değişikliği yeni bir tarih ve toplum anlayışının ortaya çıkmasının izin vermiştir. Toplumsallaşmadan anlaşılan da budur. XIX. yüzyılda Batı dünya egemenliği yeni bir toplum örgütlenmesine dönüşmüştür. Endüstri toplum modeliyle ilişkili yeni örgütlenme, geleneksel yapının tasfiye edilmesi zorunluluğunun, toplumsal ilerleme ve gelişmeyle ilgili yeni bir dünya görüşünün anlayışının savunulmasını gerektirmiştir. Geleneksel bakış açısının terk edilmesi yeni bir tarih anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu tarih anlayışının belli bir özelliği vardır. Batı, XIX. yüzyılda üretim zorunluluğunu ve sorumluluğunu doğrudan doğruya kendisi üstlenmiştir. Açıklama da bu düzeyde, üretim olayına, endüstri ilişkilerine dayalı bir açıklamadır. Üretim ilişkileri temel ilişki tarzı olarak görülmüş, toplumun altyapısını oluşturan bu faaliyetlerin son kertede bütün

diğer olayları, üstyapıyı belirlediği görüşü egemenlik kazanmıştır. İktisat bütün toplum sınıfları için evrensel düzeyde bağlayıcı olan belli bir toplum modelini en yüksek gerçeklik mertebesine çıkarmaktadır. Böylece Batı toplum modeli aşkın bir düzen olarak kendisini garantiye almıştır. Bu düzende iktisadi olayların, endüstri ilişkilerinin kendinden bir yaptırım, komut gücü vardır. Toplum, mekansal-zamansal olarak farklılaştırılmış, çeşitli evreler içinde mesafelendirilmiş temel birimdir. Pozitivizmin ilerleme görüşü metafizik açıklamalar dışında belli olgulara, eylemlere, eyleyenlere dayalı temel yasalar biçiminde formüle edilmeye çalışılmıştır. İlerleme perspektifi dinsel, teokratik toplumdan endüstri toplumuna doğrudur. Toplum düzeni, toplumsallık doğal veya doğaüstü güçler yerine iktisadi, tarihi güçlere dayalı bir işleyiş olarak tanımlanmıştır. XIX. yüzyılda yeni toplum yapısı mekansal (kırsal-kentsel) değişkenler yanında tarım-endüstri-hizmet sektörlerindeki değişkenlerin kendi içinde ve kendi aralarındaki ilişkiler içinde açıklanmıştır. Toplum yapısı toplumları sınırlayan ve biçimlendiren temel çerçeve olarak toplumsallaşmanın da kaynağıdır. Toplumsal değişme, toplumsal ilerleme, toplumsal eylem bu anlamda toplumsal yapıyla ilişkili ve başka toplumlarda da tekrarlanabilir kavramlardır. Doğa güçleri ve doğaüstü güçler yerine ilk defa toplumun kendisi kendi kaderi üzerinde egemen bir güç olarak algılanmıştır. Bilime tanınan ayrıcalık da bu nedenledir. Bu yöntem anlayışı temelde bir değişikliği belirtmektedir. Bilim ile din arasında kurulan karşıtlık ve gerilim bunun üzerine kuruludur.

Batı'da XIX. yüzyılda ortaya çıkan toplumsal değişme, yeni toplumsal örgütlenme geleneksel yapının dışında ve geleneksel yapıyı yıkma pahasına gerçekleşecektir. Geleneksel toplum düşüncesine karşı da aynı tavır söz konusudur. Sosyoloji her iki düzeyde de bu toplumsal değişme pratiğinin bilincidir. Bu nedenle tarih anlayışında geçmişe ve geleceğe bakış açısında da köklü bir değişikliğe yol açmıştır. Toplumsal değişme ve ilerleme anlayışı topluma dayalı yeni bir tarih anlayışını, yöntem değişikliği gündeme getirmiştir. Bu anlamda geleneksel toplum düşüncesi (teoloji, metafizik, mitolojiler vb.) insanın ilkel geçmişinden kalan yok olmaya mahkum bir kalıntı veya "çocukluk illüzyonu" olarak görülmüş, buna karşılık modern bilime belli üstünlükler verilmiştir. "Dinin/kutsalın sonu" anlayışı Comte, Marx, Freud gibi belli başlı Batı düşünürlerinin ortak görüşüdür. XIX. yüzyılda toplumsal eylemin, toplumsal etkinliğin, insanlık tarihi boyunca değişmez bir gerçek olduğu modern toplum bilimlerinin ortak görüşü haline gelmiştir. İnsanlığın kendi

kaderi üzerinde kendi örgütlenmesi içinde etkili olduğu düşüncesi metafizik, dinsel açıklamaları itmektedir. Toplumun bugünü ve geleceği üzerinde etkili olmak belli bir yöntem arayışını da beraberinde getirmiştir. Bilime, bilimsel yönetime ayrıcalık verilmesi bu nedenledir. XIX. yüzyılda Batı dünya görüşü endüstri toplumu, endüstri ilişkileri temelinde yeni bir bilimsel niteliğe dönüşmüştür. Bu görüş toplumsal ilerleme ve toplumsal değişme anlayışını yönlendiren bir teori olarak genelleştirilmiştir. Dinin/kutsalın sonu anlayışı, dünya görüşünün dünyevileşmesi (sekülerleşme) endüstrileşme, şehirleşme ve rasyonelleşmeye dayalı bir ilerleme anlayışıyla temellendirilmiştir. Din toplumsal süreçlerden dışlanırken en az onun kadar kutsal Batı merkezli toplumsal, tarihsel ilerleme anlayışı bir tür kader biçiminde (bilimin dine karşıt olarak kutsallaştırılmasıyla) genelleştirilmiştir. Sosyoloji başta olmak üzere modern toplum bilimlerinin egemen bakış açısı bu teze dayalı olmuştur. Endüstrileşme ve şehirleşmenin geleneksel düşünce ve yaşam biçimini toptan değiştireceği öngörülmektedir. Modern bilim anlayışını ve dünyevi aklı kutsallaştıran bu anlayış Batı toplum modelini evrenselleştirirken, Batı dışı toplumların geleceğini de Batı'ya bağlayacaktır. Batı kendisini yeniden örgütlerken aynı zamanda dünyayı da kendisine bağlı olarak (modernleşme) örgütlemektedir. Toplumsal değişme ve tarihi ilerleme görüşü Batı dışı toplumları kapsayacak biçimde evrenselleştirildiğinde tüm dünyanın kaderi de Batı'ya bağlanmaktadır. Geleneksel bakış açısını dışlayan yeni dünya görüşü belli bir tarih/yöntem anlayışından başka bir şey değildir. Bu nedenle modernleşme sadece belli bir yaşam biçimini değil geleneksel bakış açısından (kutsaldan) kopmayı da belirtmektedir. Tarih artık olayların kaydedildiği bir alan, başvuru kaynağı olmanın ötesinde toplum olaylarının sınındığı bir alan olarak öne çıkacaktır. Her tarih anlayışı sonuçta belli bir yöntem anlayışına bağlıdır. Kutsalın dışlanması, bilimsel yöntemin yüceltilmesi topluma dayalı belli bir tarih anlayışının da savunulması anlamına gelmektedir.

Başta sosyoloji olmak üzere çeşitli toplum bilimlerinin konu aldığı toplumsal olaylar belirli bir tarih zemini üzerinde gelişmektedir. Her toplumsal olay aynı zamanda tarihsel bir olaydır. Yöntem belli bir toplum ve tarih görüşüne bağlılığı içermektedir. Seçilen yöntem toplum ve tarih olayları karşısında test edilecektir. XIX. yüzyılda gündeme gelen sosyoloji ve tarih ilişkisi, sosyolojinin diğer bilimlerle kurduğu ilişkiden bu açıdan farklılıklar gösterir. Tarihe olan ilgi çok eski dönemlere kadar gitmesine karşılık, sosyolojinin bağımsız bir bilim olarak kurulması toplum ve tarih olaylarının yeni bir bakışla değerlendirilmesine yol

açmıştır. Tarihin, toplumların deneyimlerinin öneminin gerçek boyutlarıyla fark edilmesi sosyolojinin bilim kimliğiyle yakından ilişkilidir. Sosyolojinin ortaya çıkması sadece geleneksel tarih anlayışının değil aynı zamanda geleneksel toplum anlayışının da köklü bir biçimde değişmesine yol açmıştır. Modern tarih anlayışının ortaya çıkmasında sosyolojinin önemli bir etkisi ve payı vardır. XIX. yüzyıl öncesi insanlığın "tarih öncesi" olarak tanımlanırken, "pozitif dönem" (endüstri toplum modeli) nihai aşamadır. Artık yeni bir aşama söz konusu olmadan düzen içinde sürekli bir ilerleme öngörülmektedir. Felsefe yerini sosyolojiye, metafizik, dini düşünce yerini modern bilim anlayışına bırakmıştır. Gerçeklik ancak gözlemlenebilir, diğer deyişle üzerinde etkili olunabilir, değiştirilebilir olgulara dayandırılacaktır. Toplumsallaşmanın dayanağı da başka bir şey değildir. Mevcut düzenin işleyişi, toplumsallaşması din dışı, laik akılla, endüstri ilişkileriyle açıklanmaktadır. Modern bilime tanınan üstünlük toplumların ve tarihin ilerlemesi için tek ve yeter şart olarak görülmesindedir. Teknoloji, endüstrileşme sadece fiziksel bir olay değil aynı zamanda toplumsal ilerleme anlayışına dayalı bilimsel dünya görüşünün de altyapısını oluşturmaktadır. XIX. yüzyılda sosyolojinin öncülüğünde toplumsal değişim süreçlerini açıklamada kullanılan temel yaklaşımlar toplum bilimleri alanına egemen olmuştur. Bu yaklaşımlar bilgi kuramı açısından pozitivist, tarih kuramı açısından ilerlemeci bakış açısını ortaya çıkaracaktır. Modernleşme görüşü hem belli bir yöntemi, hem de belli bir değişme sürecini (geleneksel toplumun endüstri toplumuna dönüşme süreci) belirtmektedir. XIX. yüzyılda Batı'da dünya egemenliğinin getirdiği zenginliğin dağıtılması ve egemenlik ilişkilerine süreklilik kazandırma gereği yeni bir toplumsal yapı değişikliğine gidilmesine yol açmıştır. Bu değişiklik dünya görüşü düzeyinde de yeni açıklamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle yeni ilişkilerin örgütlendiği, üretim ve tüketim mekanı olan şehirlerde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Geleneksel ilişkilerin tasfiyesi yeni bir düzeni gerektirirken, aynı zamanda siyasi bir hareketlenmeyi, çeşitli toplum sınıflarının çoğulcu bir biçimde mücadelesini, farklı önerilerin de olabileceğini varsayar.

XIX. yüzyılda Batı, toplum olaylarına yön verme imkanına kavuştuğunda toplum güçlerine ve örgütlenmesine dayalı olarak tarihi açıklama yoluna gitmiştir. İktisada dayalı bu görüş açıklamalarını belli bir dönemle sınırlı tutmayarak, bütün insanlık tarihini belirleyen, bu yönüyle zorunlu, kaçınılmaz ve giderek kader biçiminde kutsallaşan evrensel bir yasaya dönüşmüştür. Toplum içindeki belli olaylara dayanarak toplum üzerinde etkili olunabileceği

görüşü giderek bütün insanlık tarihinin belli bir yönde değiştirilebileceği inancının da temelidir. XIX. yüzyılda bazı toplum olaylarının tarihsel gelişmeyi yönlendirdiği, biçimlendirdiği görüşü egemen olmuştur. Bu olaylar sadece Batı'da görüldüğü için değil, bu olayları yönlendirme ve biçimlendirme gücünün Batı'da olması nedeniyle öne çıkarılmıştır.¹ Batı toplum sınıfları "tarihin itici gücü" ya da "motoru" olarak görülmüştür. Bu bakış açısı sadece geleceği biçimlendirme açısından değil geleceği kestirme açısından da Batı'ya bir ayrıcalık veriyordu. Bu açıdan tanrısal bir ilhama, dinsel, aşkın bir alana gerek duyulmamıştır. Bilim övgüsü, bilimsel temelde işleyen toplum övgüsü bu nedenledir. Batı kendi toplum güçlerine, endüstri ilişkilerine verdiği üstünlük sonucu mevcut koşulları aşma girişimini, sorunların çözümünü kendi tekelinde görmektedir. Toplumsal ilerleme anlayışının, Batı-merkeziliğin temeli de budur. XIX. yüzyılda geleneksel güçler (kilise, krallık) yeni gelişmeler önünde güçsüz ve etkisiz kalırken, buna karşılık geniş kitlelerin toplum olayları ve toplum yaşamı üzerinde giderek artan etkinliği söz konusudur. XIX. yüzyılın genel tarih içindeki önemli bir özelliği ayaklanmalar yüzyılı olarak anılmasıdır. Geniş kitleler sadece sokak düzeyinde değil üretim etkinliği içinde de örgütlü olarak yeni gelişmeler üzerinde etkili olmuşlardır. XIX. yüzyılda Batı'da toplum içi çatışmalar, ayaklanmalar, sokak savaşları yanında üretim ilişkileri de yeni gelişmeleri açıklayan ve yön veren temel olaylar olarak görülmüştür. Üretim olayı toplum kimliğini tanımlamakla kalmamış, toplumsal olaylar, toplum ve tarih önünde etkinlik de ekonomik örgütlenme ve faaliyetin bir ürünü olarak öne çıkarılmıştır.

XIX. yüzyılda artık olayları kendi işleyiş mekanizması içinde açıklama girişimleri söz konusudur. Sosyolojinin toplum düşüncesinin üç halini toplumsal ilerlemenin ve tarihi gelişmenin üç aşamasına bağlı olarak açıklaması kendi bilim kimliğini ortaya koymak yanında modern bilimin temellerinin de açıklanmasıdır. XIX. yüzyılla birlikte toplum ve tarih olayları din veya akıl yerine belli bir toplum ve tarih anlayışına dayalı olarak bilim temelinde açıklanmaya başlayacaktır. Batı'nın toplum sorunlarını çözmek için gerekli koşul ve olanaklar üzerinde egemenlik kurduğu inancı, toplum sorunlarının toplumun kendi örgütlenmesi ve gücü çerçevesinde çözebileceği görüşü sosyolojinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Marxizm de aynı kaynaktan gelecektir. Toplum olaylarına egemen olunabileceği, gelişimin yönlendirilebileceği inancı Batı içinde değişik görüşlere rağmen

¹ Baykan Sezer ve diğerleri, "Tarih ve Sosyoloji", *Sosyoloji Yıllığı 4*, İstanbul, 1999, s. 25.

toplumsal/tarihsel ilerleme ve değişme görüşünün gündeme gelmesini sağlayacaktır.² Bu durum farklı tarih/yöntem anlayışlarının olmasına engel değildir. Toplum içinde farklı çıkarlar, farklı görüşler olduğu için açıklamalar din biçiminde kutsallaştırılmadan, bilimsel yöntem tartışmaları biçimini almıştır. Batı'da yeni gelişmeler geleneksel yapının dışında gerçekleştiği için açıklamada da geleneksel çerçeve dışına çıkmıştır. Bilim içinde farklı görüşlerin savunulabilmesi, bunun bilimsel faaliyetin bir parçası olarak görülmesi toplum içi ve toplumlar arası farklılıkları ve çıkarları da ifade etmeye izin vermektedir. Yeni görüşlerin kutsallaştırılmadan bilim çerçevesinde gündeme getirilmesinin bir nedeni budur. Hem bilimin ayrıcalığından söz edip, hem de farklı görüşlerin bilim çerçevesi içinde savunulabilmesi belli görüşleri tartışılmasına izin vermektedir.

Sosyoloji, toplumun işleyiş biçimini XIX. yüzyıl öncesi Batı tarihinden bağımsız açıklama girişimidir. Bu nedenle geleneksel tarih anlayışından kopmak gerekmiştir. Artık toplumsal ilerlemeden, yeni bir çağ açıldığından, gerçek insanlık tarihinin başladığından söz edilmektedir. XIX. yüzyılda tarihi gelişmenin toplum olaylarının kendi mantığına göre biçimlendiği görüşü toplumun ve tarihin kendi yasaları bulunduğu inancını pekiştirmiştir. Toplum ve tarih yasaları evrensel yasalar olarak tanımlanınca toplumların ve tarihin bu yasalara bağlı olduğu görüşü savunulacaktır. Toplumsal değişme ve toplumsal yapı arasında bu yönde ilişki kurulacaktır. Bağımsız/bilimsel yasaların toplum ve tarihe yön verdiği görüşü giderek bu yasalara insan iradesini, toplumu aşan kutsal bir görüntü ve anlam kazandıracaktır. Pozitivizmin kendini bir bilim-dini olarak toplumsallaştırmak istemesi bu nedenledir. Toplumlardan beklenen artık bu zorunlu, kaçınılmaz yasalara uymalarıdır. Toplumlar kendi geleneksel toplumsal, tarihi dinamikleri içinde değil, bunu dışlayan "yapı" kavramıyla tanımlanacaktır. Giderek tarihin toplum yapısına değil, toplum yapısının tarihe yön verdiği anlayışı egemen olacaktır. Bu, Batı-merkezli endüstri toplumu modelini mutlaklaştırmaya, doğrulamaya ve dünya ölçüsünde yaygınlaştırılmasına izin vermektedir. XIX yüzyıl Batı toplum örgütlenmesine ve koşullarına verilen üstünlük giderek bütün tarihe yaygınlaştırılacaktır. Tarihçilerin sosyolojiye gösterdiği ilgi bu nedenledir. Toplum yasalarının engelsiz bir biçimde işleyeceği ve tarihin mutlu bir geleceğe, evrensel sona doğru akacağı düşünülmektedir. Bu akışı sağlayacak güç ve koşullar Batı'da mevcut olarak görülecektir. Tarihin ve toplumun yasaları bilindiğinde artık

² Bu konular üzerinde Baykan Sezer'in çeşitli çalışmalarında özenle durulmuştur.

mesele bu yasaların ne ölçüde işleyeceği veya buna nasıl uyum gösterileceğidir. Bu durumda toplum ve tarih yasaları iç içe geçecektir. Batı'da tartışma bu çerçevede öncülük çekişmesi biçimindedir. XIX. yüzyılda Batı dünya egemenliğini ele geçirmiştir, ancak bu dönemin diğer bir özelliği Batı dünya egemenliği çerçevesinde değişik çözüm önerilerinin, toplumlar arasında ve toplum içinde farklı çözüm önerilerinden kaynaklanan çatışmaların ortaya çıkmasıdır. Batı içinde farklı çözüm önerilerine sahip toplum güçlerinin kendi aralarındaki çekişme ve çatışma farklı görüşlerin savunulmasına imkan vermiştir. Bu nedenle tek bir görüşü mutlaklaştırmak, kutsallaştırmak mümkün olmamıştır. Sosyoloji ile Marxizm arasında karşıtığa dayalı böyle bir ilişkinin daha başlangıçta ortaya çıkması rastlantı değildir. Sosyoloji yalnızca koşullar üzerinde egemenlik kurma ve mevcut olanaklardan yararlanma çabası olmanın ötesinde çatışan toplum güçlerinin denetlenmesi ve mevcut düzeni tehdit eden önerilerin dışlanması amacıyla da öne çıkacaktır. XIX. yüzyılda açıklamalar olayların kendisinde aranmaya başlanmış, yeni gelişmeleri yönlendiren olayların Batı'da gerçekleşmesi nedeniyle Batı-merkezli bir toplum ve tarih anlayışı egemen olmuştur. Batı'nın olay ve koşullar üzerinde egemenlik kurmaya aday karşıt cephelere bölünmesi birbirine karşıt, farklı tarih anlayışlarının bir arada savunulmasını gerektirmiştir.

Sosyoloji Batı'nın toplumsal gelişmelere yön verebileceği iddiasının sonucudur. XIX. yüzyılda Batı olaylara yön verme imkanı bulunca açıklamaları çözüme temel olan olaylar dışında aramaktan vazgeçmiştir. Bu gelişmelere nasıl ve ne yönde biçim verilebileceği tartışması farklı görüşlerin varlığını açıklamaktadır. Çeşitli çözüm önerileri farklı sosyoloji ve tarih anlayışları biçiminde karşımıza çıkacaktır. Batı içi çıkar farklılıklarının en üst düzeyde olması, çözüm önerilerinin uyuşmaması belli sorunlara yol açmıştır. Bu sorunların çözümü uzun zaman Batı'da temel çelişki olarak görülmüş, dünyanın kaderi de Batı içi bu çelişkilerin çözümüne bağlanmıştır. Batı'nın bölünmüşlüğü içinde, Batı dışı toplumlara düşen rol buna uyum göstermeleri ve eklemlenmeleri olmuştur. Bunun sonucunda XX. yüzyılda dünya savaşı denen ama gerçekte Batı içi öncülük çekişmesi olan iki büyük savaş yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi sonrasında Batı içindeki bu bölünme aşıldığında "tarihin sonu"ndan söz edilecektir. Artık sözü edilen Batı içi öncülük çekişmesi, bu çekişme içinde herhangi bir dönemin, evrenin aşılması değil tarihin kendisine bir nokta koymaktır. Mutlak bir yönetim ve yaşam biçiminin üstünlüğüdür. Farklı arayışlar, alternatif sistem arayışları sona ermiştir. Bu nedenle belli görüşleri

veya mevcut durumu mutlaklaştırmak, kutsal bir biçimde sunmak mümkün olmuştur. Küreselleşme, yeni dünya düzeni böyle bir anlayışın sonucudur. Günümüzde ne Batı içinde, ne de Batı dışında yeni bir dünya egemenlik önerisi getirecek bir sınıf veya toplumdaki artık söz edilmemektedir. Batı kurmuş olduğu dünya egemenliği konusunda yeni bir tartışma açılmasını istememektedir. Toplumsal ve tarihi ilerlemenin sonu toplum sorunlarına toplumun en geniş biçimde katıldığı, etkilediği çözüm arayışından vazgeçmektir. Bu durumda toplumu, toplumsal bireysel aktörlerden, belirsiz, marj-dışı kesimlerden türetmenin de yolu açılacaktır.

Günümüzde Batı dünya egemenliğini elinde tutmaktadır. Ama ilişkilerin denetiminin tam olarak Batı'nın elinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Toplumsal ve tarihi koşullar üzerinde mutlak bir egemenliğin olmayışı toplum olaylarının açıklanmasına ve denetlenmesine bir engeldir. Ancak Batı denetim eksikliği ve açıklama yetersizliğine rağmen dünya egemenlik ilişkilerini elinde tutmaktadır. Toplum olaylarının açıklaması toplumlar arası gerçek ilişkiler düzeyinde değil toplum üstü, toplum dışı güçlere bağlanarak açıklama eksikliği kapatılacaktır. Günümüzde toplum olaylarının açıklanması ve bu olaylara egemen olma çabası bilim dışı başka alanlara kaydırılmıştır. Bu nedenle toplumsal ilerleme, tarihsel gelişmenin yönü gibi kavramlardan vazgeçilirken "kutsala dönüş" görüşü öne çıkarılacaktır. Bu değişim, Batı dünya egemenliğinden vazgeçmeden Batı-merkezci bakış açısının değişmesi perspektifi yanında, Doğu'da ortaya çıkan yeni arayışların sonuç vermemesi olarak da ele alınabilir. Batı'da ve Doğu'da alternatif yeni düzen arayışlarının sona erdiği bir dönemde toplumsal/tarihsel ilerlemeye yönelik bir inançsızlık ve mevcut koşullar içinde kendi toplumsal varlığını koruma ve sürdürme çabası öne çıkacaktır. Bu bir yerde mevcut dünya egemenliğinin kapalı bir hale getirilmesi, sınırlarına doğru itilmesidir. Artık Batı dünya egemenliğini tesis eden ve yürüten güçler alanına atıfta bulunmak gereksiz hale gelmiştir. Endüstri ilişkilerine, toplum sınıflarına verilen üstünlük yerine doğrudan Batı dünya egemenliğinin kendisi kutsanacaktır. Toplumsal yapı yerine, dine, kutsala dayalı kimlik açıklamalarının gündeme gelmesi bu nedenledir. Artık dış dünya gerçekliğine bağlı insan aklına ve pozitif bilime göre düzenli işleyen ve sürekli gelişen bir dünya tasavvuru yerine, zaman ve mekan ötesi soyut, ruhani, manevi dünya, kutsallıklar, olağanüstülükler, büyü, masalsı ve efsanevi öğeler, şans öne çıkacaktır. Toplumların ilerlemesi, toplumsal kurtuluş reçeteleri, toplumsal karakterli ideolojilere dayalı toplumsallık anlayışı ve pozitivist bilime olan ilgi

ve güven büyük ölçüde ortadan kalkacaktır. Bunda I. ve II. Dünya Savaşlarının neden olduğu büyük tahribat, Doğu toplumlarının sorunlarının çözülememesi, modern toplumsal ilerleme anlayışına güvenin sarsılması da etkilidir. Yeni bir düzen alternatifinin yaratılmaması, Batı sosyalizmine duyulan güvensizlik mistisizme, nihilizme, fanteziye yönelik açıklamaların, kötümser, belirsiz, bezgin, umutsuz, korku ve kuşkuya dayalı bir dünya görüşünü yaygınlaştıracaktır. Kutsal olana, ruhun gizli alemlerine, doğa ötesine, mitolojiye, hayal ürünlerine, geleneksel düşünce biçimlerine olan eğilim bu nedenle artmıştır. Bu durumda toplumun etkinliğinden, toplumsal eylemden vazgeçilerek sosyoloji devre dışı bırakılmaktadır.

Yeni dönemde kutsala dönüş, geleneksel dünya görüşüne, geleneksel din anlayışına bir dönüş olmamıştır. Modernizm geleneksel dünya görüşünü değişime uğratmış, bozmuş, dini dünya görüşü eski biçimiyle varlığını sürdürememiştir. Geleneksel din anlayışı "muhafazakârlık" biçiminde dünyevileşmiş, modernleşmeci bir kisveye bürünerek değişime uğramıştır. Hem geleneksel düşünme biçimine, din anlayışına sahip olmak hem de modern anlamda toplumsal değişmeden, ilerlemeden yana olmak mümkün olmuştur. Günümüzde toplumsal değişme ve ilerlemeden vazgeçilirken açıklama düzeyinde toplumlar arası farklılıklara kutsal bir muhteva kazandırılmıştır. Ama muhafazakârlığın öne çıkması eski geleneksel çerçeve içinde değildir. Artık Batı dünya egemenliği içinde bir muhafazakârlıktır savunulan. Kutsala dönüş modernliğin aşılması veya modern öncesi geleneksel düşünceye dönüş olarak bir meydan okuma değildir. Toplumsal ilerlemeden vazgeçilmesi ve toplumlararası farklılıkların mutlaklaştırılması kutsala dayalı açıklamalara yeni bir ivme kazandıracaktır. Kutsala dönüş görüşü tarihin ilerlemesine, toplumlar arası farklılıkların ortadan kalkmasına karşı tutucu, mevcut dünya egemenliğinin sürdürülmesine yönelik koruyucu bir muhafazakârlıktır. Toplumsal ve tarihi ilerlemeye, mevcut Batı dünya egemenlik düzeninin aşılmasına karşı bir direnci/muhafazakârlığı temsil etmektedir. Batı'da bunun bir görüntüsü her türlü yeni gelişmeye karşı, geleneksel Doğu'ya yönelik saldırgan, kutsal bir savaş ilanı olan, "dinler arası çatışma" görüşü biçiminde ortaya çıkarken, diğer bir görüntüsü mevcut Batı dünya egemenliğini/üstünlüğünü benimsemek şartıyla "dinler arası diyalog" önerisi biçimindedir.

Her toplumsal olay aynı zamanda tarihsel bir olaydır. Yöntem belli bir tarih ve toplum görüşüne bağlılığı içermektedir. Bilim açıklamaları yerine kutsala dayalı

açıklamaların öne çıkması bu anlamda bir tavır değişikliğini belirtmektedir. Toplumsal ilerleme, toplumsal değişme görüşünün reddedilmesi ve bu reddin kutsala dönüş görüşüyle pekiştirilmesi rastlantı değildir. Artık toplumlar arası farklılık ve çatışmalar kutsallaşmakta ve bir kader haline gelmektedir. Karar ve eylemlerimizde kutsala dönüş gerçekte içinde yaşadığımız mevcut koşulları kutsallarla donatmak, bu koşulların kendi başına varoluşunu kabul etmektir. Kutsala bağlılık iman aracılığıyla. Açıklama ve tartışma değil, doğrudan inanç esastır. Kutsallar gündelik hayatın her an içinde olmasa bile onun üzerinde yer alarak bir çerçeve oluşturacaktır. Bu çerçeve karşısında suskun kalmak ve mutlak teslimiyet beklenmektedir. Belirsizlik, bilinmezlik karşısında iman aracılığıyla verili gerçeğe teslim olmak gerekmektedir. Kutsal alan insan elinden çıkmış ve akıl düzenine uygun hale getirilmiş olsa bile aşkın bir kabulü varsayar. Burada bireylerin veya toplumların özgürce kendi yollarını aramaları, tartışmaları, kendilerine yeni bir hareket alanı açmaları beklenmeyecektir. Kutsalın kapsayıcı boyutu altında toplumsal alanın bütün yönleri sonuçta kutsalın otoritesiyle biçimlenecektir. Kutsalın toplumsallaşması, kendisini aşkın olarak kabul eden gerçeğin güncel, pratik hayatın içine doğru dizilenmesidir. Bunun açıklanmaya, tartışılmaya gerek duyulmayan, toplumsal ilişkiler içinde erişilemeyen, etkilenmeyen aşkın bir yönü, kendine ait sorgulanmayan ritüelleri, kendine ait jestleri, davranış kalıpları ve değerleri vardır. Bunlar hali hazırda öncesiz ve sonrasız olarak vardılar. Gündelik hayatın ve özellikle siyasi alanın kutsallaşması, karşıtlıkların kutsallaşması, iyi ve kötü, yandaş ve karşıt olarak bölünmelerin mutlaklaşmasıdır. Toplumlar arası ilişki ve farklılıkların tarih yerine kutsal bir çerçeve içinde açıklanması, mevcut egemenlik ve çatışmanın sürgit tekrarlanarak mutlaklaştırılmasından, tarihsel alanın kestirilemezliğini kutsalla örtmekten başka bir şey değildir. Bu kutsal (dünya düzeni) çerçevesi içinde tarihsel bir ilerleme söz konusu olmadan yaşam tarih-dışı bir indirgemecilikle, değişmeye, ilerlemeye kapalı, sürekli tekrarlanan bir taklitler serisi olarak anlaşılacaktır. Toplumlar arası farklılıkların, çekişmelerin tarihsel olarsak tanımlanması ve üst düzeyde aşılarak çözülmesi yerine önerilen farklılıkların ve çatışmanın aşkın bir biçimde sürekli tekrarlanması, diğer deyişle mutlaklaştırılması, kutsallaştırılmasıdır. Mevcut düzen, egemenlik ilişkileri kutsallık/iman aracılığıyla garantilenmiştir. Toplum, toplumsallaşmayı mümkün kılan aşkın, ilahi bir gücün, düzenin varlığıdır. Geçmişte Marx'ın tersine çevirdiği söylenen dünya tekrar tersine çevrilmiştir. Bu sefer düzeni mümkün kılan ve işleten aşkın gücün kaynağı iktisat değil ilahiyattır. Burada

değişen en önemli unsur toplumların, toplum sınıflarının kendi kaderlerine egemen olmaktan, kendi gelecekleri üzerinde söz sahibi olmaktan çıkmalarıdır.

XIX. yüzyıldan beri yaşanan süreç içinde Batı Doğu ile doğrudan çatışma yerine dünya egemenlik ilişkilerine Doğu toplumlarını da katma çabası içinde sorunları iktisat temelli açıklamalar içinde ele almıştır. Doğu-Batı çatışması içinde toplumların kendi kimliklerinin bir ifadesi olarak tarih içinde belli bir rol üstlenmiş Hıristiyanlık ve İslamiyet zaten ortadan kaybolmuş değildi. Günümüzde dinin Batı dünya egemenliğiyle uyumsuzluğu tezinin doğru olmadığı görülmüştür. Batı'da yükselen dini hareketler veya kimlik siyasetleri, yeni toplumsal hareketler bunun doğrulanmasıdır. Modern toplum projeleri, toplum mühendisliği yerine karanlık, belirsiz, mehdici, kurtarıcı, doğaüstü ritüellere, mevcut gerçeği doğallaştıran aşkın dini açıklamalara bağlanma geleceği kestirememekten, geleceğe yönelik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Yeni dönemde değişmeye açık toplum yapısı yerine giderek mutlak kimlikler veya değişmez insan yapısı, ruhsal yapılar, karmaşık bilinç biçimleri, dayanaksız, belirsiz korkular, karşıtlıklar, endişeler öne çıkmıştır. Bilimin kontrol ettiği yapılar yerine karmaşık bireysel ve toplumsal bilinçaltına, insanın karmaşık iç dünyasına odaklanan açıklamalara gidilecektir. Günümüzde dış dünya koşulları ve toplumlar arası ilişkiler mutlaklaştırıldığında gerçekliğin insanın iç dünyasına yönelerek bulunacağı görüşü öne çıkmıştır. Din anlayışı da bu anlamda bireysel bir inanç alanı, bireysel bir zenginlik olarak görülmüştür. Bunun başka görüntüleri de vardır. Sosyolojinin geri plana düştüğü bu dönemde psikolojinin, kişisel başarı kitaplarının rağbet görmesi bu nedenledir. Artık değişmesi mümkün olmayan, mutlaklaştırılan belli koşullar çerçevesinde, toplumsal çözüm yerine kişisel çözüm arayışları, bireysel düzeyde başarı kazanmak önemli haline gelmiştir. Mevcut düzen içinde yer almanın, pay almanın kişiselleşmesiyle başarısızlık, sorunlar, belirsizlik kader, şans olarak değerlendirilecektir. Bu yeni durum gerçeğin kişilere göre farklı yorumlanan pek çok gerçek haline gelmesine yol açmıştır. Toplumsal, tarihi "zorunluluk"tan vazgeçilmesi bireysel olanı öne çıkarmıştır. Son dönemde sosyoloji ve toplum bilimleri prestij kaybederken bireysel ve toplumsal psikoloji açıklamalarının öne çıkması bu nedenledir. Toplumsallaşma ve hayatın bütünlüğü parçalanırken öznel bireysel bilincin kendiliğinden akışı, birbirinden kopuk çağrışımlar kişinin içinde yaşadığı dünyaya yabancılaşmasının bir ifadesi olarak doğallaşmıştır. Büyülerle, sihirlerle, insan dışı figürlerle, mistik eğilimlerle, soyut mekânlarla, bilinenden farklı zaman algısıyla dolu fantastik yayınlar bu nedenle ortalığı

kaplayacaktır. Modern aklın ve bilim anlayışının çöküşü sonrasında akıl dışı alanlara, belirsiz bilinçaltına, bilinmeyene, görünmeye, soyuta, manaya, aşkın hayat özlemine, fantastik olana yönelik genel bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu yeni yöneliş basit bir psikolojizm olarak kalmamıştır.

Günümüzde sosyolojinin XIX. yüzyılda Batı'da ortaya çıktığı şartlardan daha baş döndürücü çalkantılar, değişmeler, çatışmalar var. Bölünme ve çatışmalar daha derin ve geniş. Sosyolojiye daha çok ihtiyacımız var. Ancak bu süreçte Batı sosyolojisinin bize yeni bir görüş, yeni bir öneri getirmeyeceği bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştır. Batı'nın Doğu karşısında imkanları, gücü artmış olmasına karşılık sosyolojinin etkinlik alanı giderek daralmıştır. Batı artık sosyolojiye, bilime gerek duymamaktadır. Çözüm çabasından vazgeçmiştir. Batı, dünya egemenliğinin kendisine verdiği güçle mevcut dünya egemenliğini mutlaklaştıracak, toplum üstü, koşullar üstü, kutsal açıklamalar peşindedir. "Bilimin sonu"ndan, yeni bir "iman devri"nden, "kutsala dönüş"ten, "dinin yeniden dirilmesi"nden (birbirine kapalı bütünlerden, dini kimliklerden) söz edilmesi bundandır. Açıklamalar artık yeni bir aşamayı amaçlamayan, değişmeye kapalı kutsal bir ideoloji haline dönüşmüştür. Batı sosyolojisi geçmişte de çeşitli biçimlerde toplumlar arası farklılıkları bize öğretmiştir. Ancak günümüzde bu bölünmüşlük ve farklılıkların Batı merkezli bir çözüm çerçevesinde sona ereceğini söylemekten de vazgeçerek bu farklılıkları, bölünmüşlüğü özgürlük adı altında mutlaklaştırmıştır. Toplumlar arası bölünmeler ve çatışmalar dinden kaynaklanan kutsal farklılıklar olunca (iki tarafın da kendi kimliğinden, dininden vazgeçmesi mümkün olmadığından) sorunların aşılması da mümkün olmayacaktır. Bu, çözümsüzlüğünün ilanıdır. Batı'nın sosyoloji adı altında kendi sorunlarını ve çözümünü evrenselleştiren yaklaşımını olduğu gibi, günümüzde farklılıkları diyalog adı altında mutlaklaştıran ve yeni bir aşamadan söz etmeksizin farklılıklardan bitmez, sürgit çatışma çıkararak yaklaşımını da kabul edemeyiz. Dinler arası diyalog veya dinler arası çatışma, her ikisi de Batı'nın önerisidir. Bu öneriler, yeni bir aşamadan söz etmeksizin mevcut Batı dünya egemenliği çerçevesinde farklılıkları mutlaklaştırmaktan başka bir şey değildir. Bu görüşler farklılıklara karşı saygıyı, özgürleşmeyi değil, tam tersine karşılıklı yabancılaşmayı, ötekileşmeyi ve katliamları getiriyor.

Günümüzde önce Batı dünyasında ortaya çıkan, dünyanın pek çok bölgesine yayılıp Türkiye'ye de gelen postmodern anlayış, bir boyutuyla imanın yeniden keşfini, kutsala dönüşü gündeme getirdi. Toplumsal ilerleme/değişme görüşüne

karşı geliştirilen eleştiri, devrimci bir aşamadan, ileri düzeyde yeni bir toplumsallaşmadan, yeni bir toplumsal örgütlenmeden, tarihi aşamadan söz etmeksizin kaosa dayalı yeni bir dünya düzenine ve kutsala dönüğe tekabül etmektedir. Bugün toplum bilimleri literatüründe yer alan pek çok temel kavramdan vazgeçilirken bunun yerine yeni bir çözüm ortaklığı, çözümün genişlemesi önerilmemektedir. Tarihsel ilerlemenin, toplumsalın, sosyalizmin sonu gibi açmazlara edilgen bir biçimde ortak olmak, sorunlar içinde hapsolmayı, çürümeyi beraberinde getirmektedir. İnsanlığın kaderini bununla sınırlamaya kimsenin hakkı yoktur. Toplumsal ve tarihsel ilerlemeye toplumların hakkı ve gücü vardır.